

ΠΛΕΙΣΘΕΝΗΣ
ΕΝΑΣ ΔΥΣΦΗΜΙΣΜΕΝΟΣ ΑΤΡΕΪΔΗΣ

M.P.D.D.D.

1

Ἄρκετὸς λόγος ἔγινε τελευταία γιὰ τὸν Πλεισθένη, πού ἦταν, σύμφωνα μὲ τὴν ἠσιόδεια παράδοση (ἀπόσπ. 194 M.-W.)¹, γιὸς τοῦ Ἀτρέα καὶ πατέρας τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου. Γιὰ νὰ ἐξηγήσει πῶς συμβαίνει ὁ Ὅμηρος νὰ ὀνομάζει συστηματικὰ τὰ δύο ἀδελφία υἱοὺς Ἀτρέος καὶ Ἀτρεΐδας, καὶ νὰ ἀγνοεῖ τὸν Πλεισθένη στὸ γενεαλογικὸ τους δέντρο (B 100 κκ.), ὁ I. Κακρυδῆς² ὑποστήριξε ὅτι ὁ Πλεισθένης ἦταν γνωστὸς στὴν τοπικὴ πελοποννησιακὴ παράδοση, ἀλλὰ τὸ ἴδιο του τὸ ὄνομα τὸν ἀποκλείει ἀπὸ τὸ ἔπος, γιὰτὶ σχηματίζει στὴν ὀνομαστικὴ του κρητικὸ ρυθμὸ (—υ—) καὶ δὲν θὰ μπορούσε παρὰ μόνον στὶς πλάγιες πτώσεις νὰ ἐνταχθεῖ στὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο. Χωρὶς νὰ χάνει τὴ θεωρητικὴ της ἀξία, αὐτὴ ἡ πρόταση φάνηκε νὰ περιττεῦει ὕστερα ἀπὸ ἓνα πολὺ πρόσφατο εὑρημα.

Στὶς μαρτυρίες πού συνθέτουν τὸ ἠσιόδειο ἀπόσπασμα 194 M.-W. ὁ Μανόλης Παπαθωμῶπουλος³ πρόσθεσε μιὰν ἀκόμα, ἀπὸ ἀνέκδοτο κώδικα τοῦ 14ου αἰώνα (C=Cantabrigensis Coll. Trin. R. 16, 33)· I. Τζέτζη, Ἐξήγηση στὴν Ἰλιάδα A 122⁴:

Ἀτρεΐδῃ] ὁ Ἀγαμέμνων καθ' Ὅμηρον καὶ Μενέλαος υἱοὶ Ἀτρέως τοῦ Πέλοπος καὶ Ἀερόπης Κρήσης τῆς θυγατρὸς Κατρέως, κατὰ δὲ Ἡσίοδον Πλεισθένου, ἔρμαφροδίτου ἢ χωλοῦ, ὃς ἰμάτιον γυναικεῖον ἐνεδέδντο.

1. Στὸν Ἡσίοδο καὶ τὴν ἠσιόδεια παράδοση ἀποδίδουμε στὴν ἐργασία αὐτὴ διὰ τὰ κείμενα, ἀποσπάσματα καὶ πληροφορίες πού συνδέονται μὲ τὸν ἀσκραῖο ποιητὴ, χωρὶς νὰ ξεχωρίζουμε τὰ ὀπωσδήποτε ψευδεπίγραφα, καὶ χωρὶς νὰ παίρνομε θέση στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησής τους πρὶν ἢ μετὰ τὸν ἐπώνυμο ποιητὴ.

2. «Pleistheniden oder Atriden», ZPE 30(1978)1-4· βλ. καὶ Προομηρικά, Ὅμηρικά, Ἡσιόδεια, Ἀθήνα (1980) 42κκ.: πβ. 137κκ.

3. *Nouveaux fragments d' auteurs anciens* édités et commentés par M.P., Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Φιλοσοφικὴ Σχολή, Σειρὰ «Πέλειαι» 5, Ἰωάννινα 1980.

4. Στὸ βιβλίον του ὁ Παπαθωμῶπουλος γράφει: Schol. ad Exeg. in Iliadem A 122· ὁμοῦς τώρα ὁ ἴδιος μὲ πληροφορεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ παραδρομὴν.

Τις πληροφορίες αὐτὲς γιὰ τὸν ἔρμαφροδιτισμό, ὡς ἓνα σημεῖο καὶ γιὰ τὴ χωλότητα, τοῦ Πλεισθένη εἶναι πρώτη φορά πού τις συναντοῦμε, καὶ ἂν ἀληθεύει ὅτι εἶναι τόσο παλιὲς ὥστε νὰ τις ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος, τότε καταλαβαίνουμε γιὰτὶ ὁ Ὀμηρος τὸν παραλείπει ἀπὸ τὴν ἥρωικὴ γενεαλογία τῶν Ἀτρειδῶν — εἴτε τὸ ὄνομά του ταιριάζει ἄνετα στὸ μέτρο, εἴτε ὄχι¹.

Πρὶν ὥστόσο δεχτεῖ κανεὶς τὴ μαρτυρία καὶ προχωρήσει στὴν ἀξιοποίησή της, ἀπαραίτητη μᾶς φαίνεται ἡ ἀντιβολὴ της μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ παράδοση καὶ ἓνας προσεκτικὸς ἔλεγχος τῆς ἀξιοπιστίας της: πόσο πιθανὸ εἶναι οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίνει νὰ ἀνάγονται πραγματικὰ στὰ ἡσιόδεια κείμενα; Ὅσο καὶ ἂν συχνὰ μᾶς διασώζει, μόνος αὐτός, πολῦτιμο ὕλικό, ὁ Τζέτζης εἶναι γνωστός γιὰ τὶς πολλὰς ἀνακρίβειες πού καταγράφει. Ἐμοὶ βιβλιοθήκη ... ἡ κεφαλὴ τυγχάνει ἔλεγε, καὶ συνέχιζε νὰ γράφει καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ φτώχεια τὸν ὑποχρέωσε νὰ ἀποχωριστεῖ τὰ βιβλία του². Σκεφτόμαστε ἀκόμα ὅτι ἂν πραγματικὰ ὁ μῦθος, κίβλας στὸν Ἡσίοδο καὶ παλαιότερα, γνώριζε ὡς πατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου ἓναν σωματικὰ καὶ ψυχικὰ ἀνώμαλο Πλεισθένη πού ντυνόταν γυναικεῖα, τὰ σημαδιακὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ μὴν ἔχουν ἀφήσει ἴχνη στὴν παράδοση. Κάτι θὰ εἶχε μείνει, ἀκόμα καὶ ἂν ὅλοι οἱ μετὰ τὸν Ἡσίοδο ποιητὲς εἶχαν συμφωνήσει νὰ ἐξαγνίσουν τὸ μῦθο, εἴτε ἐξαφανίζοντας πέρα γιὰ πέρα τὸν Πλεισθένη ἀπὸ τὸ γενεαλογικὸ δέντρο τῶν Πελοπιδῶν, ὅπως εἶχε κάνει ὁ Ὀμηρος, εἴτε ἀποσιωπώντας ὅλες του τὶς ἰδιουτυπίες. Ἔτσι παίρνομε νὰ ἐξετάσουμε τὸ σύνολο τῶν γνωστῶν μας μαρτυριῶν γιὰ τὸν Πλεισθένη, μὲ χρονολογικὴ ὅσο γίνεται σειρὰ, γιὰ νὰ καταλήξουμε πάλι στὴ μοναδικὴ μαρτυρία τοῦ Τζέτζη.

2

Πρῶτα, τὸ ἴδιο τὸ ὄνομά του, *Πλεισθένης*, εἶναι ἀπλοποιημένος τύπος τοῦ *Πλειστοσθένης*³, πού σημαίνει 'πολὺ δυνατός'. *Nomen omen* ὅμως στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ὁ μῦθος, ἢ καλύτερα, οἱ πηγές δὲν ἔχουν νὰ μᾶς διηγηθοῦν καμιά σημαντικὴ πράξη τοῦ ἥρωα, καὶ θὰ δοῦμε πῶς κάτω ὅτι οἱ νεώτερες μαρτυρίες μᾶς ὀδηγοῦν νὰ φανταστοῦμε ἓναν σωματικὰ ἀδύναμο καὶ λιγόζωο Πλεισθένη, πού μόνο κατ' ἀντίφρασιν θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει τὸ ὄνομά του⁴ — τέτοιες περιπτώσεις δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν στὴ μυθολογία.

1. Βλ. Παπαθωμόπουλος, ὀ.π. 25.

2. Ἀλληγ. Ἰλιάδ. 15,87. Πβ. P. B. R. Forbes, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Tzetzes, Johannes: ... he is extremely inaccurate (perhaps owing to his frequent separation from his books). His uncorroborated evidence is accordingly viewed with much suspicion. Nevertheless, he preserves much valuable information from ancient scholarship.

3. B. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* 1 (1939) 263.

4. Ἡ ἐξήγηση τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸν Παπαθωμόπουλο (ὀ.π. 25) μπορεῖ νὰ εἶναι σω-

Ἀκολουθοῦν ἡ σιωπὴ τοῦ Ὀμήρου, ποὺ κατονομάζει ρητὰ τὸν Ἀτρέα ὡς πατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου (B 23, Γ 37, Δ 98 κ.ἄ.π.), καὶ οἱ μαρτυρίες τοῦ Ἡσίοδου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἂν καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι κάπου στὸ ἔργο του ὁ Ἡσίοδος μνημόνευε τὸν Πλεισθένη ὡς πατέρα τῶν δύο ἀδελφῶν (ἀπόσπ. 194 M.-W.), στὸν κατάλογο τῶν μνηστήρων τῆς Ἑλένης ὁ Μενέλαος ὀνομάζεται Ἀτρεΐδης (ἀπόσπ. 204, 86 M.-W.), καὶ σὲ ἄλλο χωρίο γίνεται λόγος γιὰ τὸν πλοῦτο ποὺ ὁ Δίας ἐπορ᾽ Ἀτρεΐδησι (ἀπόσπ. 203,2 M.-W.) ἂν μάλιστα ἀκολουθήσουμε τὴν πολὺ πιθανὴ θεωρίαν τοῦ I. Κακριδῆ (ἔ.π. 137κκ.) γιὰ τὸ καινούργιο παπυρικὸ ἀπόσπασμα 195 M.-W., τότε σὲ μιὰν ἡσιόδεια Ἡοία συναντοῦμε αὐτούσια τὴν ὀμηρικὴ παραλλαγή, ἔπου ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Μενέλαος ἦταν παιδιὰ τοῦ Ἀτρέα καὶ τῆς Ἀερόπης. Ἡ παραπάνω κείμενα δὲν πρέπει βέβαια νὰ ἀποδοθοῦν ὅλα στὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴν Ἄσκρα, ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι παρόμοιες ἀσυμφωνίες παρουσιάζονται σὲ ὅλες σχεδὸν τίς πρώιμες μαρτυρίες ποὺ θὰ παραθέσουμε τώρα:

- Στησίχορος, Ὁρέστεια, ἀπόσπ. 42 P.: ...βασιλεὺς Πλεισθενίδας... (ὁ Ἀγαμέμνωνας¹) πβ. καὶ τὸ παπυρικὸ ἀπόσπ. 32 ii 4 P.:]Πλεισθενίδας[πιθανότατα ὁ Μενέλαος.
- Ἴβυκος, ἀπόσπ. 1 a 20-22 P.: τῶν] μὲν κρείων Ἀγαμέ[μων | ἄ]ρχε Πλεισθ[ενί]δας βασιλ[εὺς] ἀγὸς ἀνδρῶν | Ἀτρεός ἐσ[θλοῦ] πάις ἐκ π[α]τρῶς.
- Βακχυλίδης, Ἀντηνορίδαι ἢ Ἑλένης ἀπαίτησις, 15, 47-9 Sn.:
Μοῦσα, τίς πρώτος λόγων ἄρχεν δικαίων;
Πλεισθενίδας Μενέλαος γάρνι θελξιεπεῖ
φθέγγεα(ο)... Πβ. ἀπὸ τὸν ἴδιο Διθύραμβο, στ. 6:
Μενε[λ]άωι τ' Ἀτρεΐδαι βασιλεῖ...
- Αἰσχύλος, Ἀγαμέμν. 1569: ... ἐθέλω δαίμονι τῶ Πλεισθενιδῶν ... (δόκλιηρς τῆς οἰκογένειας), καὶ 1602: ... οὕτως δλέσθαι πᾶν τὸ Πλεισθένου γένος (ἢ κατάρρα τοῦ Θυέστη)· πβ. ὅμως 60, 784, 1583, ἔπου ὁ Ἀτρέας κατονομάζεται ρητὰ ὡς πατέρας τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τίς μαρτυρίες τὸ ἐπίθετο Πλεισθενίδης φαίνεται νὰ σημαίνει ἄπὸ τὴ γενιὰ τοῦ Πλεισθένη, καὶ πρέπει νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν C. Robert καὶ τὸν A. Lesky², ὅταν συμπεραίνουν ὅτι οἱ ποιητὲς αὐτοὶ τοποθετοῦν τὸν Πλεισθένη κάπου ψηλότερα στὴ γενεαλογία τῶν Τανταλιδῶν, π.χ. ἀνάμεσα στὸν Πέλοπα καὶ τὸν Ἀτρέα. Αὐτὸ ὅμως, καθὼς δὲν στηρίζεται σὲ ρητὴ μαρτυρία

στὴ μόνο ἂν τελικὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ μυθολογικὸς Πλεισθένης ἦταν ἐξαρχῆς σημαδιακὸ πρόσωπο μὲ μαγικὲς καταβολὲς καὶ ἰκανότητες.

1. Ἡ γιὰ ἄλλους, λιγότερο πιθανό, ὁ Ὁρέστης· βλ. P. Bergmann, *Der Atridenmythos in Epos, Lyrik und Drama*, Diss. Erlangen-Nürnberg (1970) 243, 191.

2. RE 41 (1951) 199-201, s.v. Pleisthenes· πβ. καὶ 203. Βλ. καὶ I. Κακριδῆς, ἔ.π. 44.

ἄλλη, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ξεχωριστὴ παραδοσιακὴ παραλλαγή, ἀλλὰ μόνο ὡς ἀόριστὴ θεωρητικὴ κατασκευή, ποὺ διευκόλυνε τοὺς ποιητὲς νὰ ξεπερνοῦν τὴν ἀντίφαση τῶν προγενεστέρων τους.

Ὅσο καὶ ἂν τὰ πεισισότερα ἔργα ἔχουν χαθεῖ, ξέρουμε ὅτι ἡ Τραγωδία ἐκμεταλλεῦτηκε συχνὰ τοὺς μύθους τῶν Πελοπιδῶν. Γνωστὲς μᾶς εἶναι μὲ τὸ ὄνομά τους μόνο, ἢ ἀπὸ λίγα ἀποσπάσματα, οἱ τραγωδίες Ἐραμμένων τοῦ Ἴωνα, Ἐερόπη τοῦ Ἀγάθωνα καὶ τοῦ Καρκίνου, Ἀτρεὺς ἢ Μυκηναῖαι τοῦ Σοφοκλεῖ, καὶ Θυέστης τοῦ Ἀγάθωνα, τοῦ Καρκίνου, τοῦ Χαιρήμονα, τοῦ Διογένη, τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σοφοκλεῖ¹. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι πιθανὸ νὰ γινόνταν ἡ ἴσχυς γιὰ τὸν Πλεισθένη, ὅπως θὰ συνέβαινε καὶ σὲ πλῆθος ἀκόμα ἔργα ποὺ τὰ ἴχνη τους εἶναι γιὰ μᾶς χαμένα. Συγκεκριμένους πληροφορίες ἔχουμε γιὰ δύο μόνο δράματα τοῦ Εὐριπίδη:

Ἡ τραγωδία *Κρήσσαι* ἀνήκει στὴν ἴδια τετραλογία μὲ τὴν Ἄλκηστη καὶ διδάχτηκε τὸ 438 π.Χ. Αὐτὴν ὑπαινίσσεται στοὺς Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνη ὁ Αἰσχύλος, ὅταν λέει στὸν Εὐριπίδη:

«Ὡ Κρητικὰς μὲν συλλέγων μονωδίας,
γάμους δ' ἀνοσίους ἐσφέρων ἐς τὴν τέχνην» (849-50)

Τὰ Σχόλια: ... Ἀπολλώνιος δὲ ὅτι δύναται καὶ εἰς τὴν Ἐερόπην τὴν ἐν ταῖς Κρήσσαις εἰρησθαι, ἣν εἰσήγαγε πορνέουσας. Διαφωτιστικότερο εἶναι ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸν Αἰάντα τοῦ Σοφοκλεῖ, ὅπου ὁ Τεῦκρος κατηγορεῖ τὸν Ἐραμμένονα:

«... αὐτὸς δὲ μητρὸς ἐξέφυς Κρήσσης, ἐφ' ἣ
λαβὼν ἐπακτὸν ἄνδρ' ὁ φιτύσας πατὴρ
ἐφῆκεν ἔλλοις ἰχθύσιν διαφθορὰν ... »

Τὰ Σχόλια: ... ἡ ἱστορία ἐν ταῖς Κρήσσαις Εὐριπίδου, ὅτι διαφθαρεῖσαν αὐτὴν (τὴν Ἐερόπη) λάθρα ὑπὸ τοῦ θεράποντος, ὁ πατὴρ (Κατρέας) Ναυπλίῳ παρέδωκεν ἐντειλάμενος καταποντῶσαι· ὁ δὲ οὐκ ἐποίησε, ἀλλ' ἠγγύησε Πλεισθένι. Στὸν Ἀπολλόδωρο, ποὺ διηγεῖται τὴν ἴδια ἱστορία κάπως διαφορετικὰ, ἓνας χρησμός φανερῶνει στὸν Κατρέα πὼς θὰ τὸν σκοτώσει ἓνα ἀπὸ τὰ παιδιὰ του: ... Ἐερόπην δὲ καὶ Κλυμένην Ναυπλίῳ δίδωσιν εἰς ἄλλοδαπὰς ἡπίερους ἀπεμπολῆσαι. Τούτων Ἐερόπην μὲν ἔγημε Πλεισθένης καὶ παῖδας Ἐραμμένονα καὶ Μενέλαον ἐτέκνωσε... (3,15).

1. Γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ ἀντίστοιχα βλ. Α. Lesky, «Die griechischen Pelopidendramen und Senecas Thyestes» WS 43 (1922-3) 172-198 = Gesammelte Schriften (1966) 519-540.

Ἡ ὑπόθεση τῆς τραγωδίας Πλεισθένης¹ μπορούμε, με λίγες ἐπιφυλάξεις νὰ δεχτοῦμε² ὅτι περιέχεται στὴν Fab. 86 τοῦ Ὑγίνου (1ος π.Χ. κ.):

86. Pelopidae: Thyestes Pelopis et Hippodamiae filius, quod cum Aerope Atrei uxore concubuit, a fratre Atreo de regno est eiectus; at is Atrei filium Plisthenem, quem pro suo educaverat, ad Atreum interficiendum misit, quem Atreus credens fratris filium esse imprudens filium suum occidit.

Ὁ ἴδιος μυθογράφος ἱστορεῖ ἕναν ἀκόμα μῦθο (ἀπὸ τὸν Σοφοκλή³), ὅπου Πλεισθένης ὀνομάζεται ἕνα ἀπὸ τὰ δύο γνήσια παιδιὰ τοῦ Θυέστη:

88. A t r e u s: Atreus Pelopis et Hippodamiae filius cupiens a Thyeste fratre suo iniurias exsequi, in gratiam cum eo rediit et in regnum suum eum reduxit, filiosque infantes Tantalum et Plisthenem occidit et epulis Thyesti apposuit...

Οἱ τραγικὲς αὐτὲς παραλλαγὲς συμβιβάζονται εὐκόλα μὲ τὸ Σχόλιο Εὐρ. Ὅρεστ. 16: πάλιν τὴν μοιχείαν Ἀερόπτης αἰνίττεται ἢ τὴν γονὴν <Αἰγίσθου ἢ τὸν φόνον> Πλεισθέτους, ὃν ἀνείλε<το> Θυέστης—οἱ συμπληρώσεις προτάθηκαν ἀπὸ τὸν E. Schwartz με βάση τὸν Ὑγίνο (Fab. 86). Ἀντίθετα, τὸ Σχόλιο στὸν στ. 4 τῆς ἴδιας τραγωδίας ἀκολουθεῖ διαφορετικὴ (τραγικὴ πάλι;) παραλλαγή: ... καὶ Ἀτρεὺς μὲν Κλεόλαν τὴν Δίαντος ἀγαγόμενος ἔσχε Πλεισθένη τὸ σῶμα ἀσθενῆ, ὃς Ἐριφύλην γήμας ἔσχεν Ἀγαμέμνονα καὶ Μενέλαον καὶ Ἀναξιβίαν. Νέος δὲ τελευτῶν ὁ Πλεισθένης καταλείπει τῷ πατρὶ τοὺς παῖδας⁴ ... Τὸ σχόλιο διαφωνεῖ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν τραγωδίαν ὅπου ἀνήκει, καθὼς στὸν Ὅρεστη (16-18) ὁ ποιητὴς κατονομάζει ρητὰ ὡς γονεῖς τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου τὸν Ἀτρέα καὶ τὴν Ἀερόπτη.

Ἔτσι ἡ μόνη παρατήρηση ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι τόσο γενικὰ στὴν Τραγωδίαν, ὅσο καὶ στὰ διάφορα ἔργα τοῦ Εὐριπίδη, ὁ μῦθος τοῦ Πλεισθένη κάθε ἄλλο παρὰ ἐνιαῖα μορφή παρουσιάζει. Πλὴν στὶς γενεαλογικὲς διαφωνίες ἔχουμε τώρα νέο στοιχεῖο τὸν φόνον τοῦ Πλεισθένη ἀπὸ τὸν πατέρα του τὸν Ἀτρέα—ἐπινόηση τοῦ Εὐριπίδη, ὑποφιαζόμεστε, ποὺ προσπάθησε νὰ ἐξισοροπήσῃ τὴ φρικαλέα ἐκδίκηση τοῦ Ἀτρέα μὲ μιὰ προγενέστερη, τὸ ἴδιο ἀπάνθρωπη ἐνέργεια τοῦ Θυέστη. Καινούργια στοιχεῖα, τουλάχιστο γιὰ μᾶς, εἶναι καὶ ἡ σωματικὴ ἀδυναμία τοῦ Πλεισθένη, ὁ πρόωρος θά-

1. Διδάχτηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 414 π.Χ., ἀλλὰ δὲν ξέρομε μὲ ἀκρίβεια πότε.

2. Μὲ ἐπιφύλαξιν δέχεται τὴ γνώμη αὐτὴ καὶ ὁ A. Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen* (8 1972) 439.

3. B. St. Radt, *TrGF* 4 (1977) 162 (Ἀτρεὺς) καὶ 239 κ. (Θυέστης), ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Τὸ κείμενο ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο καὶ στὴν *Mant. Prov.* 2,94.

νατός του καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν του ἀπὸ τὸν παππού τους, ὅπως μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ Σχόλια — θὰ τὰ συζητήσουμε, ὅταν τὰ ξαναβροῦμε πρὶ κάτω.

Στὰ *Remedia Amoris* ὁ Ὀβίδιος ὑποστηρίζει πὼς ὁ ἔρωτας φουντῶνει, ὅταν ὑπάρξει ἀντίζηλος, καὶ φέρνει τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀχιλλέα:

Hoc et in abducta Briseide flebat Achilles,
illam Plisthenio gaudia ferre viro. (toro *vulg.*)
Nec frustra flebat, mihi credite: fecit Atrides,
quod si non faceret, turpiter esset iners. (777-80)

Ἦστερα ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Τζέτζη, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποφιαστεῖ ὅτι κάτι ἰδιαίτερο εἶχε στὸ νοῦ του ὁ Ὀβίδιος, ὅταν στὸ σημεῖο ἀκριβῶς, ὅπου γινόταν λόγος γιὰ μιὰν ἐνδεχόμενη ἀδυναμία τοῦ Ἀγαμέμνονα, χρησιμοποιοεῖ μοναδική φορὰ στὴ ρωμαϊκὴ γραμματεία τὸ ἐπίθετο *Plisthenius*, αὐτὸς πού ἔνα στίχο πρὶ κάτω καὶ ἄλλες εἰκοσιπέντε φορὲς στὰ ἔργα του προτιμᾷ τὸ κοινὸ *Atrides*. Ὅμως τὸ νόημα τοῦ χωρίου κάνει πρὶ πιθανὸ ὁ ποιητὴς νὰ χρησιμοποίησε ἐδῶ τὸ πατρογονικὸ *Plisthenius* ἀκριβῶς γιὰτὶ ὑποβάλλει τὴν ἔννοια τῆς μεγάλης δυνάμης. Ἄλλωστε, ὅτι ὁ Ὀβίδιος δὲν εἶχε ὑπόψη του τίποτα τὸ ὑποτιμητικὸ γιὰ τὸν Πλεισθένη, ἀποδεικνύεται ἔμμεσα καὶ ἀπὸ ἕνα χωρίο τῶν Ἡρωίδων (16, 207κκ.), ὅπου ὁ Πάρης, κατηγορώντας στὴν Ἑλένη τὴ γενιὰ τοῦ ἀντρός της, μνημονεύει τὰ θεύστεια δεῖπνα, τὸ φόνο τοῦ Μυρτίλου ἀπὸ τὸν Πέλοπα καὶ τὴν τιμωρία τοῦ Ταντάλου — οὔτε λέξη γιὰ τὸν Πλεισθένη!

Στὸν Δίκτη (1ος μ.Χ. αἰ.) ἔχουμε πάλι τὴν προσπάθεια νὰ δικαιολογηθεῖ τὸ ἐπίθετο Ἀτρεΐδες γιὰ τὰ παιδιά τοῦ Πλεισθένη. Τὴ σωματικὴ ἀδυναμία ἀντικαθιστᾷ ἐδῶ ἡ ἔλλειψη κάθε ἀξιομνημόνευτης δράσης· εἶναι ὅμως πάλι ὁ πρῶτος θάνατος πού κάνει τὸν Ἀτρέα νὰ ἀναθρέψει τὰ ἐγγόνια του:

Item Menelaus, Aerope et Plisthene genitus, ... et Agamemnon maior frater ... Sed hi non Plisthenis, ut erat, magis quam Atrai dicebantur, ob eam causam, quod, cum Plisthenes admodum parvis ipse agens in primis annis vitae functus, nihil dignum ad memoriam nominis reliquisset, Atrius miseratione aetatis secum eos habuerat neque minus quam regios educaverat (1,1).

Τὸ χωρίο δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Πλεισθένης ζοῦσε φτωχικὰ καὶ ἄδοξα καὶ ὅτι τὰ παιδιά του δὲν θὰ ἀναθρέφονταν βασιλικὰ, ἀν δὲν τύχαινε νὰ τὰ ἀναλάβει ὁ παππούς τους. Τὴν ἴδια κοινωνικὴ ὑποτίμηση τοῦ Πλεισθένη προϋποθέτουν καὶ δύο ἀκόμα χωρία ὅπου ὁ Δίκτης μνημονεύει τὸ ὄνομά του:

— Στην Τροία ἡ Ἑλένη, ἀπαντώντας στὸν Πρίαμο πού τῆ ρωτοῦσε γιὰ τὴ γενιά της, *Alexandri se adfinem respondit, magisque ad Priamum et Hecubam, quam ad Plisthenis filios genere pertinere, repetens ordinem omnem maiorum* (1,9)¹.

— Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας οἱ Ἀτρεΐδες γίνονται ἀντιπαθητικοὶ στὸ στρατεύμα καὶ ἀναγκάζονται νὰ φύγουν: *Atque exin contumeliis Agamemnonem fratremque agere eosque non Atrei sed Plisthenidas et ob id ignobiles appellare* (5, 16).

Δύσκολο μᾶς φαίνεται ὁλος αὐτὸς ὁ δυσφημισμὸς νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ μόνη τὴν ἔλλειψη συγκεκριμένης ἥρωικῆς δράσης, ἢ ἔστω ἀπὸ κάποια σωματικὴ ἀδυναμία τοῦ Πλεισθένη, πού τὸν ὀδήγησε σὲ πρόωρο θάνατο. Ἄλλωστε τὰ ἴδια τὰ χωρία τοῦ Δίκτη κάνουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται περισσότερο γιὰ κοινωνικὸ ὑποβιβασμὸ, γιὰ κάποιο γενεαλογικὸ ψεγάδι πού ἀπομακρύνει τὸν Πλεισθένη ἀπὸ τὴ δόξα τοῦ οἴκου τῶν Πελοπιδῶν. Πατέρας του εἶναι ὁ Ἀτρέας ἢ, σὲ μιὰ παραλλαγή, ὁ Πέλοπας· καὶ στὴν παραλλαγή αὐτὴ φαίνεται νὰ ὑπάρχει κάποια ἀμφισβήτηση: σύμφωνα μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς καταλόγους πού παραθέτει τὸ πινδαρικὸ Σχόλιο Ὀλυμπ. 1, 144, παιδιὰ τοῦ Πέλοπα εἶναι οἱ Ἀτρεὺς, Θυέστης, Ἀλκάθους, Ἰππαλκμος, Πιπθεύς, Δίας, ἢ Χρῦσιππος, ἐξ Ἀξιόχης νόμφης· καὶ Πλεισθένης, ἐξ ἄλλης. Γιὰ τὸν Δίκτη ὁ Πλεισθένης εἶναι βέβαια γιὸς τοῦ Ἀτρέα καὶ σύζυγος τῆς Ἀερόπης (1,1)· ὅμως τὸ ὄνομα τῆς μητέρας του δὲν μνημονεύεται, καὶ τὸ μόνον ὄνομα πού θὰ μπορούσαμε ὑποθετικὰ νὰ συμπληρώσουμε εἶναι τῆς Κλεόλας (Σχ. Εὐρ. Ὀρέστ. 4), κόρης τοῦ Διάντα τοῦ γιοῦ τοῦ Πέλοπα, πού δὲν βοηθεῖ καθόλου νὰ λύσουμε τὴν ἀπορία μας.

Οἱ ἀτυχίες τοῦ Πλεισθένη συνεχίζονται στὸν Λουκιανό, *Τραγωδοποδᾶγρα* 250κκ., ὅπου ἡ ἀρρώστια, γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴ δύναμή της ἀπέναντι στοὺς γιατροὺς, καυχιέται πὼς βασάνισε ἢ καὶ σκότωσε πολλοὺς ἥρωες. Μνημονεύονται ὅσοι εἶχαν τὸ ὄνομα Ποδάρκης (Πρίαμος, Ποδάρκης Ἰφίκλου) καὶ ὅσοι τραυματίστηκαν ἢ εἶχαν κάποιο ἐλάττωμα στὸ πόδι (Ἀχιλλέας, Ὀδυσσεάς, Φιλοκτήτης, Βελλερεφόντης, Οἰδίποδας) — σὲ αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ὁ Πλεισθένης (*ἐκ τῶν Πελοπιδῶν ποδαγρὸς ἦν Πλεισθένης*, 256), πού ἡ (φυσικὴ ἢ ἐπίκτητη;) χλωρότητά του ἐπιβεβαιώνεται τώρα ἀπὸ τὸ καινούργιο σχόλιο τοῦ Τζέτζη.

1. Πβ. Μαλάλας, σ. 69 D.: *ἔφη Ἀλεξάνδρου τοῦ καὶ Πάριδος εἰμι συγγενίς, καὶ μᾶλλον προσήκειν Πριάμῳ καὶ τῇ Ἑκάβῃ, καὶ οὐ τῷ Πλεισθένουσ υἱῷ Μενελάῳ*. Βλ. καὶ Κεδρηνός, σ. 218 B.

“Ας μᾶς ἐπιτραπεῖ, πρὶν ξαναγυρίσουμε στὸν Τζέτζη, νὰ συζητήσουμε μιὰν ἀκόμα μαρτυρία, ὅσο καὶ ἂν τελικὰ φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἀναφέρεται στὸν Πλεισθένη. Στὸ ἐπύλλιο Ἄρπαγῆ Ἑλένης τοῦ Κόλλουθου (6ος μ.Χ. αἰ.) ὁ Πάρης συναντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Ἑλένη στὸ περιβόλι¹ της, καὶ τῆς ζητᾷ ἀμέσως νὰ τὸν ἀκολουθήσει. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα τοῦ ἐπιχειρήματα διαβάζουμε:

«Οὐκ ἐρέω... Τί δὲ τόσσον ἐπισταμένην σε διδάξω;
 Οἶσθα γὰρ ὡς Μενέλαος ἀνάγκιδός ἐστι γενέθλης,
 300 εἰ τοῖαι γεγάσιν ἐν Ἄργείοισι γυναῖκες²
 καὶ γὰρ ἀκιδνοτέροισιν ἀεξόμεναι μελέεσσιν
 ἀνδρῶν εἶδος ἔχουσι, νόθοι δ' ἐγένοντο γυναῖκες.»³

300 εἰ M: οὐ b 301 om. M 302 νόθοι - γυναῖκες b: νοθος δε γένοντο γυναικων M
 Σὲ μιὰ πρώτη ματιά, εἶναι ἀρκετὰ τὰ ἐπιχειρήματα πού ὀδηγοῦν στὴ γνώμη ὅτι στὸ κείμενο αὐτό, πρὶν φθαρεῖ, γινόταν λόγος γιὰ τὸν ἐρμαφροδιτισμὸ τοῦ Πλεισθένη, ὅπως τὸν μαρτυρεῖ ὁ Τζέτζης:

—Τὸ νόημα τοῦ χωρίου, ὅπως διαμορφώνεται σήμερα, δὲν ἱκανοποιεῖ καθόλου. Ξεκινᾷ ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Μενέλαος εἶναι ἀπὸ ἀνάγκη γενέθλιη, κάτι πού κανονικὰ ἀναφέρεται στὸν πατέρα καὶ ὄχι στὴ μητέρα, ἀλλὰ συνεχίζει μιλώντας (ὑπερβολικὰ ἔντονα!) γιὰ τὴ γνωστή τάση τῶν Σπαρτιατισσῶν⁴ νὰ ἀντροφέρουν. Ὅμως αὐτὸ μόνο τὴν ἴδια τὴν Ἑλένη θὰ μπορούσε νὰ προσβάλει, ὡς Λάκαινα, πού κάποτε more suae gentis γυμναζόταν γυμνὴ μαζί μὲ τοὺς ἄντρες (Ovid. Her. 16, 151).

—Ὅχι μόνο ἡ γενέθλιη, ἀλλὰ καὶ οἱ στ. 301/2 ὀδηγοῦν νὰ συνδέσουμε τὸ χωρίο μὲ ἕναν ἀνάγκιδα ἄντρα ἀπὸ τὴ γενεὰ τοῦ Μενέλαου, πού μεγάλωσε ἀκιδνοτέροισιν... μελέεσσιν, καὶ πού ἀνδρὸς εἶδος ἔχων, νόθος ἐγένετο γυνή!

Ἄδύνατη ἡ ἀποκατάσταση δὲν φαίνεται. Πρόχειρα παρατηροῦμε ὅτι θὰ ἔφτανε νὰ προτιμήσουμε τὴ γραφὴ οὐ στὸν στ. 300, νὰ τὸν δεχτοῦμε ὀλόκληρο ὡς παρενθετικό, καὶ νὰ γράψουμε ἀεξόμενοι ἀντὶ ἀεξόμεναι, γιὰ νὰ σχηματιστεῖ ἕνα κείμενο μὲ τὸ νόημα πού θέλουμε, μορφολογικὰ ὄχι κατώτερο ἀπὸ τὸ τωρινό. Ἔτσι κι ἀλλιῶς οἱ στίχοι χαρακτηρίζονται δίκαια ὡς *tornamentissimi, variamente interpretati e tuttora obscuri* (Livrea).⁴

1. Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Μαλάλα, συνέβη τὴν Ἑλένην κατελθεῖν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ παλατίου αὐτῆς ... ὁ δὲ Πάρις παρακίνας εἰς τὸν παράδεισον καὶ προσεσηκῶς τῷ κάλλει τῆς Ἑλένης καὶ τὴν νεότητα, βληθεὶς ἔρωτι... Ὁ Μαλάλας δὲν ἀποκλείεται νὰ γνῶρισε τὸ ἔργο τοῦ Κόλλουθου· ἴσως τὸ πιθανότερο εἶναι καὶ οἱ δύο νὰ ἀντλοῦν ἀπὸ μιὰ πρωιμότερη (βυζαντινῆ;) μυθιστορηματικὴ περιγραφή. Λυποῦμαι πού δὲν μπόρεσα νὰ δῶ ὅσα λέει ὁ K. Kost, *Musaios' Hero und Leander* (1971) 15κ., γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ Κόλλουθου ἀπὸ τὸν Μουσαῖο· πβ. R. Keydell, κριτικὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ P. Orsini, *Gnomon* 47 (1975) 543κ.

2. Παραθέσαμε τὸ κείμενο τῆς τελευταίας ἔκδοσης τοῦ P. Orsini (*Belles Lettres*, Paris 1972). Ἡ μετάφρασή του: Je ne dirai pas... Mais pourquoi t'apprendre ce que tu sais si bien? Tu n'ignores pas que Ménélas est issu d'une lignée débile, s'il est vrai que les femmes sont telles qu'on le dit chez les Argiens: bien qu'elles grandissent avec un corps plus faible, elles ont bien figure d'hommes, mais ce ne sont que fausses femmes! Πβ. Fr. Vian, «L'enlèvement d'Hélène de Collouthos» (=ἀναλυτικὴ κριτικὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ E. Livrea, 1968), *REG* 82 (1969) 595., καὶ S. Follet, κριτικὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ P. Orsini, *REG* 89 (1976) 661κ.

3. «Appelées ici improprement Argiennes», F. Vian, ὁ.π. 56.

4. Colluto, *Il ratto di Elena*, Intr., Testo crit., Traduz. e Comment. a cura di

Δέν είναι βέβαια σύμπτωση όταν παλαιότεροι έρμηνευτές προτιμοῦσαν συχνά τή γραφή οὐ, γιά νά ἀποδώσουν μέ τόν ένα ἢ μέ τόν ἄλλο τρόπο ὀλόκληρη τήν κατηγορία στόν ἴδιο τόν Μενέλαο. Ἡ τελευταία αὐτή σκέψη δέν εἶναι καί τόσο ἀβάσιμη, ὅταν σκεφοῦμε ὅτι ὁ ἀρρη- φίλος Μενέλαος δέν παύει νά εἶναι, συγκριτικά μέ τόν ἀδελφό του, κάπως ἀδύναμος (H 103 κκ.)¹· αὐτό θά ὀδήγησε καί τόν Μαλάλα νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τὸ μεγάλο του πρότυπο, τόν Δίκτη, ὑποστηρίζοντας ὅτι μόνο ὁ Μενέλαος ἦταν γιὸς τοῦ Πλεισθένη, ὅστις Μενέλαος ἀνε- τράφη εἰς τὰ βασιλεία τοῦ Ἀτρέως, βασιλέως τῶν Ἀργείων, ἅμα Ἀγαμέμνονι, νῖψ αὐτοῦ κακεῖθεν ἐλέγοντο οἱ δύο Ἀτρεΐδαι (p. 94 D.)².

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ νόημα πρέπει νά γίνει δεκτὸ ὅπως εἶναι· αὐτὸς «ὁ χειρότερος ποιητῆς τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ» (R. Keydell, *Gnomon* 47, 1975, 543) κατηγοροῦ- σε πραγματικά τις Ἀχαιίδες γυναῖκες στὸ σύνολό τους. Ἀπὸ τὸ 1828 κιόλας ὁ Ch. F. Graefe ἐπισήμανε ἕνα παράλληλο χωρίο μέσα στὸ ἴδιο τὸ ποίημα. Μετὰ τὴ νίκη της στὴν κρίση τοῦ Πάρη, ἡ Ἀφροδίτη κατηγορεῖ τὴν Ἀθηνά:

«Ἀγνώσσεις ὅτι μᾶλλον ἀνάγκιδές εἰσιν Ἀθῆναι
τοῖαι, κωθαλίμοισιν ἀγαλλόμεναι πολέμοισι,
κεκρυμένον μελέων οὔτ' ἄρσενες οὔτε γυναῖκες;»³ (186-8)

Ἐο παραλληλισμὸς τῶν χωρίων, ποῦ φτάνει ὡς τὴ δομὴ καί τὸ λεξιλόγιο, δέν ἀφήνει πολλὰ περιθώρια γιά ἀμφιβολία. Φαίνεται ἄλλωστε ὅτι μέσα στοὺς κοινὸς τύπους τῆς ἐπι- χειρηματολογίας τοῦ Πάρη ὑπῆρχε, πέρα ἀπὸ τις ἄμεσες κατηγορίες γιά τὸν Μενέλαο καί τὴ γενιά του, καί κάποιο ἐπιχείρημα, ὅπου οἱ γυναῖκες τῆς Σπάρτης συγκρίνονταν μέ τις Ἀσιάτισες· τὸ ξαναβρίσκουμε σὲ πῶ ἐπιδέξια παραλλαγή στὸν Ὀβίδιο (Her. 16,191-6).

3

Ξαναγυρίζουμε στὸ ἀρχικό μας ἐρώτημα καί παραθέτουμε ὅλες τις μαρ- τυρίες ποῦ ἀπαρτίζουν τὸ ἀπόσπ. 194 M.-W., ὅπου ἐντάσσεται τώρα καί τὸ εὔ- ρημα τοῦ Παπαθωμόπουλου. Τρεῖς μαρτυρίες προέρχονται ἀπὸ τὰ Σχόλια στὴν Ἰλιάδα:

1. Σχ. AD στὸ A 7: Ἀγαμέμνων κατὰ μὲν Ὅμηρον Ἀτρέως τοῦ Πέλοπος, μητρὸς δὲ Ἀερόπης, κατὰ δὲ Ἡσίοδον Πλεισθένους.
2. Σχ. A στὸ B 249: Ἀτρεΐδης: οὔτοι ἦσαν κατὰ μὲν τὸ σύνθητες Ἀερόπης καί Ἀτρέως παῖδες τοῦ Πέλοπος, τῆ δ' ἀληθείᾳ Πλεισθένους, ὡς φασιν ἄλ-

E. Livrea, Bologna (Pàtron) 1968, 212, ὅπου καί ἀναλυτικὴ συζήτηση γιά τις δυσκολίες τοῦ χωρίου καί τις διάφορες διορθωτικὲς καί ἐρμηνευτικὲς προσπάθειες ποῦ ἔχουν γίνει.

1. Στοιχεῖο ἀδυναμίας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ καί ἡ ὀμορφιά του (Δ 141κκ.) — τὸ ἴδιο ὀμορφοί καί μέτριοι πολεμιστὲς εἶναι στὸν τρωικὸ μῦθο ὁ Πάρης (Z 521 κκ.), καί βέβαια ὁ Νηφάς, ὅς κάλλιτος ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε..., ἀλλ' ἀλαπαδνὸς ἔην (B 673κκ.). Ἐξαιρε- τικὰ ὀμορφος κ α ἰ γενναῖος φαίνεται νά ἦταν μόνο ὁ Ἀχιλλέας.

2. Ὁ Lesky, RE, δ.π. 200, παραπέμπει στὸν Κεδρηνὸ (1,217 B.), ποῦ ὅμως καί στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκολουθεῖ τὸν Μαλάλα.

3. «Ne sais-tu pas que les Athénas comme toi sont plutôt débiles, lorsque, se ventant de glorieux combats, elles considèrent leur corps qui n'est ni mâle ni femi- nin?» (Orsini).

λοι τε πολλοὶ καὶ Πορφύριος ἐν τοῖς ζητήμασιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ Πλεισθένης νέος τελευτᾷ μηδὲν καταλείψας μνήμης ἄξιον, νέοι ἀνατραφέντες ὑπὸ Ἀτρέως αὐτοῦ παῖδες ἐκλήθησαν.

3. Εὐστάθ. 21,14 (A 7): Ἀτρεΐδην δὲ τὸν Ἀγαμέμνονα οὐ πάντες ἱστοροῦσιν. Ἡσίοδος γὰρ καὶ ἕτεροι Πλεισθένης γενεαλογοῦσιν.

Τρεῖς ἀκόμα μαρτυρίες ἔχουμε ἀπὸ τὸν Τζέτζη:

4. Σχ. Ἀλληγ. Ἰλιάδ. = Anecd. Oxon. 3,378,9 Cr.: Ὅμηρος καὶ οἱ πλείους Ἀτρέως φασὶ τούτους, Ἡσίοδος δὲ Πλεισθένης καὶ Αἰσχύλος λέγων: Ἀργᾶτ' ὀλέσθαι πᾶν τὸ Πλεισθένης γένος (πβ. Ἀγαμ. 1602).
5. Ἐξήγηση στὴν Ἰλιάδα 68,19 κκ. Η. (ἡ μαρτυρία χωρίζεται σὲ δύο μέρη):
 α. Ὁ Ἀγαμέμνων, ὁμοίως δὲ καὶ Μενέλαος, καθ' Ἡσίοδον καὶ Αἰσχύλον, Πλεισθένης υἱὸς Ἀτρέως παῖδες νομίζονται κατὰ δὲ τὸν ποιητὴν καὶ πάντας ἀπλῶς, Ἀτρέως αὐτοῦ ...
 β. Ἀτρέως δὲ καὶ Ἀερόπης, κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν καὶ πάντας ἀπλῶς, Ἀγαμέμνων, Μενέλαος καὶ Ἀναξίβια, ἡ μήτηρ Πυλάδου· κατὰ δὲ Ἡσίοδον καὶ Αἰσχύλον καὶ ἄλλους τινάς, Ἀτρέως καὶ Ἀερόπης, Πλεισθένης· Πλεισθένης δὲ καὶ Κλεόλλας τῆς Διάντος Ἀγαμέμνων, Μενέλαος καὶ Ἀναξίβια· νέον δὲ τοῦ Πλεισθένης τελευτήσαντος, ὑπὸ τοῦ πάππου αὐτῶν ἀνατραφέντες Ἀτρέως, Ἀτρεΐδαι πολλοῖς ἐνομίζοντο.
6. Ἐξήγηση στὴν Ἰλιάδα A 122: Ὁ Ἀγαμέμνων καθ' Ὅμηρον καὶ Μενέλαος υἱοὶ Ἀτρέως τοῦ Πέλοπος καὶ Ἀερόπης Κρήσσης τῆς θυγατρὸς Κατρέως κατὰ δὲ Ἡσίοδον Πλεισθένης, ἐρμαφροδίτου ἢ χλωοῦ, ὃς ἰμάτιον γυναικεῖον ἐνεδέδυτο.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὅλες οἱ μαρτυρίες ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια παράδοση καὶ ὅτι ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι φιλολογικὴ - σχολιαστικὴ¹ καὶ ἀντιπροσωπεύεται αὐτοῦσια ἀπὸ τὴν πρώτη μας μαρτυρία. Οἱ πληροφορίες τοῦ Σχ. AD στὸ A 7 ἐπαναλαμβάνονται σὲ ὅλα τὰ σχόλια, μὲ δύο μόνο ἀσήμαντες ἀποκλίσεις:

— Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸν Πορφύριο ὁ Σχολιαστὴς A στὸ B 249 ἀντιδιαστέλλει ὄχι τὴν ὁμηρικὴ μὲ τὴν ἡσιόδεια γενεαλογία, ἀλλὰ τὸ σύνθηρες μὲ τὸ τῆ ἀληθεία.

— Ὁ Τζέτζης (5α) ἀντιστρέφει τὴ σειρά καὶ παραθέτει πρῶτα τὴ γνώμη τοῦ Ἡσιόδου καὶ ὕστερα τοῦ Ὀμήρου.

Κατὰ τὰ ἄλλα, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν πολὺ συνοπτικὴ διατύπωση τοῦ Εὐσταθίου, οἱ Σχολιαστὲς δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ προσθέτουν στὸν ἀρχικὸ πυρήνα, ὅπως ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ Σχ. AD στὸ A 7, ὀρισμένες περισσότε-

1. Στὸ ἴδιο κλίμα ἀνήκει καὶ ἡ μόνη ρητὴ ρωμαϊκὴ μαρτυρία ποὺ ἔχουμε: Serv. Aen. 1,458 *Atridas, Atrei filios, Agamemnonem et Menelaum*; sed *usurpatum est, nam Plisthenis filii fuerunt.*

ρο ἢ λιγότερο σημαντικὲς πληροφορίες, ὅχι πάντα τὶς ἴδιες. Συγκεκριμένα:
 2. Μαρτυρία: Ὁ Σχολιαστὴς προσθέτει ὀλόκληρη τὴ φράση Ἄλλ' ἐπειδὴ... ἐκλήθησαν. Θεωρητικὰ ἡ σημαντικὴ αὐτὴ πληροφορία μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ Ὀμηρικὰ ζητήματα τοῦ Πορφύριου (3ος μ.Χ. αἰ.)¹, ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλη, ἀνεξάρτητη σχολιαστικὴ παράδοση. Ὅμως ἡ διατύπωση παραπέμπει ἄμεσα στὸ κείμενο τοῦ Δίκτη (1,1: cum Plisthenis in primis annis vitae functus, nihil dignum ad memoriam nominis reliquisset, Atreus miseratione aetatis...), πού ὁ Σχολιαστὴς, ὅπως καὶ ὁ Πορφύριος, τὸν γνώριζαν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο.

4. Μαρτυρία: Ὁ Τζέτζης προσθέτει τὴν ὅχι ἀπόλυτα σωστὴ πληροφορία ὅτι καὶ ὁ Αἰσχύλος θεωρεῖ τὸν Πλεισθένη πατέρα τῶν δύο ἀδελφῶν, καὶ παραθέτει (ἀπὸ τὴ μνήμη του, παραποιημένο) ἓνα στίχο ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα². Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ, πού ἐπαναλαμβάνεται, χωρὶς τὸ παράθεμα, καὶ στίς μαρτυρίες 5α/β, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πολυῖστορα.

5. Μαρτυρία: Ἡ 5α δὲν εἶναι παρὰ ἐλεύθερη ἀπόδοση τῶν γνωστῶν μας στοιχείων· ὁ Τζέτζης τὴν ξεχνᾷ ἀμέσως, ἢ ὀπωσδήποτε λίγο πιὸ κάτω ἐπαναλαμβάνει τὰ ἴδια στοιχεῖα στὴν 5β, τὴ φορὰ αὐτὴ ἐπαυξημένα μὲ πλῆθος καινούργιες πληροφορίες. Στὸ πρῶτο μέρος, πού περιέχει τὶς ἀπόψεις τοῦ Ὀμήρου 'καὶ ὄλων λίγο-πολύ', ὁ Τζέτζης προσθέτει:

— καὶ Ἀναξιβία, ἡ μήτηρ Πυλάδου· ἡ Ἀναξιβία δὲν ἀναφέρεται στὸν Ὀμηρο, καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ πληροφορία τοῦ Τζέτζη εἶναι πλανημένη· ὅμως, χωρὶς νὰ διευκρινίζουσι ποῖον θεωροῦσι πατέρα της, τὴν ἀναφέρουσι ὡς ἀδελφὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου, (γυναῖκα τοῦ Στροφίου, γιοῦ τοῦ Κρίσου) καὶ μητέρα τοῦ Πυλάδου, ὁ Ἄσιος³ καὶ τὰ Σχόλια Εὐρ. Ὁρέστ. 765 καὶ 1233.

Στὸ δεύτερο μέρος, πού περιέχει τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἡσίοδου, τοῦ Αἰσχύλου (1) καὶ μερικῶν ἄλλων, βρίσκουμε νέα στοιχεῖα τὰ ἀκόλουθα:

— καὶ Κλεόλλα τῆς Δίαντος: ὡς γυναῖκα τοῦ Πλεισθένη καὶ μητέρα τῶν τριῶν παιδιῶν ἡ Κλεόλλα εἶναι ἄγνωστη στὴν παράδοση· μόνο ὡς σύζυγο τοῦ Ἀτρέα καὶ μητέρα τοῦ Πλεισθένη τὴ συναντήσαμε στὸ Σχόλιο Εὐρ. Ὁρέστ. 4. Ὁ Τζέτζης φαίνεται πάλι νὰ μὴν ἀκριβολογεῖ.

— καὶ Ἀναξιβία: ἡ Ἀναξιβία δὲν μνημονεύεται στὰ σωζόμενα ἔργα καὶ ἀποσπάσματα τοῦ Αἰσχύλου, καὶ δὲν μᾶς εἶναι μὲ βεβαιότητα γνωστὴ οὔτε ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο⁴ ἀναφέρεται ὅμως ὡς κόρη τοῦ Πλεισθένη καὶ τῆς Ἀερόπτης στὸν Δίκτη (ὅπου μάλιστα ἦταν γιὰ ἓνα διάστημα παντρεμένη μὲ τὸν Νέστορα καὶ

1. Δὲν μπόρεσα νὰ δῶ τὴν ἐκδοση τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸν H. Schrader, Λιψία 1882.

2. Βλ. παραπάνω σ. 41.

3. Ἐπικὸς ποιητὴς τοῦ 7ου/6ου π.Χ. αἰ. — ἀπόσπ. 5 K.= Παισαν. 2,29,4.

4. Ἡ πιθανότητα νὰ μνημονεύεται στὸ ἀπόσπ. 195,5 M.-W. δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο φαίνεται στὴν πρώτη ματιὰ· βλ. I. Κακριδῆς, 6.π. 137κκ.

τοῦ γέννησε τὸν Ἀντίλοχο καὶ τὸν Θρασυμήδη : 1,1 καὶ 1,13) καὶ στὸ Σχόλιο Εὐρ. Ὁρέστ. 4 (ὅπου ὅμως ἡ μητέρα τῆς ὀνομάζεται Ἐριφύλη).

— νέου δὲ τοῦ Πλεισθένης ... ἐνομίζοντο: ἡ γνωστή μας πιά πληροφορία, πού ὅμως τῆ φορά αὐτῆ εἶναι πιθανότερο νὰ μὴν προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὸν Δίκτη, ἀλλὰ ἔμμεσα, μὲ τῆ μεσολάβηση τοῦ Σχολίου Εὐρ. Ὁρέστ. 4: νέος δὲ τελευτῶν ὁ Πλεισθένης καταλείπει τῷ πατρὶ τοὺς παῖδας.

Αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις εἶναι πολὺτιμες, ἂν θέλουμε νὰ καταλάβουμε πῶς συνθέτει ὁ Τζέτζης τὶς μαρτυρίες του καὶ πόσο μπορούμε νὰ στηριχτοῦμε πάνω τους. Στῆ συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι φανερό ὅτι ὁ βυζαντινὸς λόγιος ἀποφάσισε νὰ διευρύνει ἓνα παραδοσιακὸ πλαίσιο — ἴσως τὸ ἴδιο τὸ Σχόλιο A D στὸ A 7— προσθέτοντας πληροφορίες πού τοῦ ἦταν γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες παρεμφερεῖς πηγές, πιθανότατα ἀπὸ τὰ Σχόλια στὸν Ὁρέστη τοῦ Εὐριπίδη. Οἱ πληροφορίες αὐτές, ὅπως τὶς δίνει ὁ Τζέτζης, δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλη ἀκρίβεια, καὶ σίγουρα δὲν συνδέονται μὲ τοὺς βασικοὺς ἐκπροσώπους τῆς παράδοσης, τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο πού κατονομάζονται, μόνο αὐτοί, στὸν ἀρχικὸ πυρήνα τοῦ σχολίου. Σὲ παρόμοια συμπεράσματα ἔχουν ἄλλωστε καταλήξει, πολὺ πρὶν ἀπὸ μᾶς, καὶ ὁ Th. Voigt καὶ ὁ A. Lesky, πού διαπιστώνει ὅτι «τὸ χωρίο τοῦ Τζέτζη πρέπει στὴν τωρινὴ του μορφή νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡσιόδου» μαρτυρημένος γιὰ τὸν Ἡσίοδο εἶναι μόνο ὁ Πλεισθένης ὡς πατέρας τῶν δύο Ἀτρειδῶν¹. Μὲ αὐτῆ τῆ γνώση περνοῦμε τώρα νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἐπίμαχη μαρτυρία.

6. Μαρτυρία: Εἶναι ἡ συντηρητικότερη μαρτυρία τοῦ Τζέτζη, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι ὁ σκελετὸς καὶ τὸ λεκτικὸ ταυτίζονται στὸ μεγαλύτερο μέρος τους μὲ τὸ βασικὸ Σχόλιο AD στὸ A 7—πράγμα φυσικὸ, γιὰ καὶ ὁ Τζέτζης δὲν κάνει ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ σχολιάζει τὴ λέξη Ἀτρεΐδη στὸ A 122. Ἰδιαίτερα στοιχεῖα ἔχουμε τῆ φορά αὐτῆ τὰ ἀκόλουθα:

— Τὸ συνειρμικὸ συμπλήρωμα καὶ Μενέλαος, πού ἔχει προσθεθεῖ, ἂν καὶ δὲν χρειαζόταν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου χωρίου, καθυστερημένα καὶ σὲ ἀφύσικη θέση μετὰ τὸ καθ' Ὅμηρον.

— Ἡ πασίγνωστη διευκρίνιση Κρήσις τῆς θυγατρὸς Κατρέως πού συνοδεύει τὸ Ἀερόπης.

— Τὸ ἀπροσδόκητο ἐρμαφροδίτου ἢ χλωοῦ, δς ἰμάτιον γυναικεῖον ἐνεδέδυτο. Ἡ πείρα πού συγκεντρώσαμε ὡς τώρα μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσουμε ὅτι καὶ αὐτὲς οἱ πληροφορίες δὲν ἀνάγονται στὸν Ἡσίοδο, ὅπως φαίνεται νὰ ὑποβάλ-

1. RE, δ.π. 202. Ὁ Lesky παραπέμπει στὸν Th. Voigt, *De Atrai et Thyesta fabula*, Diss. Halle, 1885, 327κ. πβ. καὶ C. Robert, *Oidipus* 2, 139. Στὴν τελευταία ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡσιόδου (Oxford 1970) οἱ Merkelbach-West παραλείπουν τὸ τελευταῖο μέρος τῆς μαρτυρίας 5β.

λει τὸ κείμενο, ἀλλὰ ἀποτελοῦν περιπτωσιακὰ προσφύματα τοῦ Τζέτζη — ὁπωσδήποτε ὅμως πρέπει νὰ τὶς ἐξετάσουμε ἀπὸ πῶς κοντά.

Ὅσο καὶ ἂν τὸ ἦ χωλοῦ ἀποτελεῖ εὐπρόσδεκτη ἐνίσχυση καὶ ἐρμηνεῖα τῆς μαρτυρίας τοῦ Λουκιανοῦ (βλ. παραπάνω σ. 45), ὁ ὅλος χαρακτηρισμὸς τοῦ Πλεισθένη δὲν παύει, ὡς νόημα ἀλλὰ καὶ ὡς ἔκφραση, νὰ μᾶς προβληματίζει. Πρέπει νὰ ἔχει κάποια σημασία ἢ διάζευξη ἐρμαφροδίτου ἢ χωλοῦ, πού ὁ Παπαθωμόπουλος φαίνεται νὰ τὴ θεωρεῖ ἀθροιστική(;) καὶ τὴν ξεπερνᾶ χωρὶς οὐσιαστικὰ νὰ τὴ σχολιάσει¹. Τὸ πιθανότερο εἶναι βέβαια νὰ πρόκειται γιὰ γνήσια διάζευξη σὰν αὐτὲς πού συνηθίζονται στὰ σχόλια, ὅταν εἶναι νὰ ξεχωρίσουν δύο διαφορετικὲς μαρτυρίες. Ὁ Τζέτζης εἶχε, πιστεύουμε, ὑπόψην τοῦ δύο ξεχωριστῶν πληροφοριῶν: ἢ μία ἔλεγε πὼς ὁ Πλεισθένης ἦταν κουτσός, καὶ ἢ δεύτερη πὼς σὲ κάποια περίπτωση εἶχε φορέσει γυναικεῖο φόρεμα· ἔτσι ἀποφάσισε νὰ τὸν ὀνομάσει ἐρμαφρόδιτο ἢ χωλό, καὶ διευκρίνισε, μετὰ τὴ διάζευξη, τὴν αἰτία τοῦ πρώτου χαρακτηρισμοῦ του: *ὅς ἰμάτιον γυναικεῖον ἐνεδέδυτο*². Θὰ μιλήσουμε παρακάτω γιὰ τὴν πιθανότερη ἔνταξη αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν· ὅμως στὸ μεταξύ πρέπει νὰ διατυπώσουμε μιὰν ὑπόψιν. Μήπως ἢ μία ἀπὸ τὶς δύο πληροφορίες πού συνδυάζει ὁ Τζέτζης δὲν ἀφορᾶ τὸν μυθολογικὸ Πλεισθένη, ἀλλὰ ἕναν ἀθηναῖο Κλεισθένη, πρόσωπο ἱστορικὸ καὶ ἀγαπημένο στόχο τῶν Κωμωδιογράφων; Αὐτὸς εἶναι πού ἐπὶ *κιναιδίᾳ διαβάλλεται* τοῦτον δὲ ὡς *γυναικίζομενον οὐκ Ἀριστοφάνης διαβάλλει μόνον*, ἀλλὰ καὶ *Κρατίνοσ ἐν Πυτίνῃ...* (ἀπόσπ. 194)³. Στὶς Θεσμοφοριάζουσες παρυσιαζόταν ντυ-

1. Γιὰ τὴν «*equivalence fondamentale qu'instaure la conjonction alternative ἢ entre la bisexualité et la boiterie*» ὁ Π. παραπέμπει στὴ σ. 20, ὑποσ. 2, ὅπου ὅμως γίνεται λόγος γιὰ τὴν «*boiterie très particulière*» τοῦ Ἡφαίστου, ἢ ὁποία ὡς «*démarche à double sens*», «*l'apparente aux êtres doubles de l'antique nature humaine*» (L. Brisson), «*souligne sa puissance*» (M. Detienne - J.P. Vernant), ἢ ἀκόμα «*est liée à ses pouvoirs de magicien*» (Παπαθωμόπουλος).

2. Μόνο ἢ γνώση τῶν σκολιῶν δρόμων πού καμιά φορὰ ἀκολουθεῖ ἡ σκέψη τοῦ Τζέτζη μᾶς σπρώχνει νὰ ὑποδείξουμε μιὰν ἀκόμη δυνατότητα, ὅπου ἢ ἀναφορικὴ πρόταση ἀνήκει πραγματικὰ στὸ δεύτερο σκέλος τῆς διάζευξης, ὅπου συνάπτεται, καὶ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια τοῦ Σχολιαστῆ: ἢ ἦταν ἀλήθεια ἀνδρόγυνος ὁ Πλεισθένης, ἢ ἦταν κουτσός καὶ φορέσε γυναικεῖα (δηλαδὴ μακρύτερα) ροῦχα (γιὰ νὰ κρύψει τὸ ἐλάττωμά του). Αὐτὴ ἢ ὁπωσδήποτε παρατραβηγμένη ἐρμηνεῖα δὲν εἶναι χωρὶς κάποια βάση: εἶναι γνωστός (καὶ στὸν Τζέτζη!) ἀπὸ τὴν παλαιὰ Κωμωδία ὁ Λαισποδίας, πού εἶχε... *περὶ τὰς κνήμασ αἰτίας τινάς, ὡς φησι Στρατίτις ἐν Κηφισίᾳ* (ἀπόσπ. 16), διὸ καὶ κατὰ *σκελῶν ἐφόρει τὸ ἰμάτιον, ὡς Θεόπομπος ἐν Παισί* (ἀπόσπ. 38 = Σχ. Ἀριστ. Ὀρν. 1569, ὅπου ὁ βάρβαρος θεὸς Τριβαλλὸς παρομοιάζεται μὲ τὸν Λαισποδία γιὰ τὸν ἀνασούμπουλο τρόπο πού φορᾶ τὸ ἰμάτιό του)· καὶ βέβαια θυμόμαστε ὅτι καὶ ὁ Κικέρωνας πάνω-κάτω τὸ ἴδιο ἔκανε, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάινο, γιὰ νὰ κρύψει τοὺς κισσοὺς του (βλ. Quint. 143, πού ὅμως ὁ ἴδιος ἔχει διαφορετικὴ γνώμη).

3. Βλ. καὶ πλῆθος ἄλλες μαρτυρίες στὸν H.A. Holden, *Onomasticon Aristophanenum*, Cambridge 1902 = Olms, Hildesheim 1970, 853.

μένος γυναικεῖα καὶ χαιρετοῦσε τὶς πανηγυριώτισσες μὲ τὸ γνωστὸ

φίλοι γυναῖκες, ξυγγενεῖς τοῦμοῦ τρόπου (574)

Ὡστόσο ἡ κρίση δὲν εἶναι τόσο εὐκόλη, γιατί ὡς σχολιαστῆς τοῦ Ἀριστοφάνη ὁ Τζέτζης δὲν γίνεται νὰ μὴν γνωρίζει καλά τὸν Κλεισθένη¹, καὶ τὸ βλέπουμε κάπως δύσκολο, ὅσο γέρος καὶ ἀφηρημένος νὰ εἶναι, ὅταν γράφει τὸ ἐπίμαχο σχόλιο, νὰ τὸν μπερδέψει μὲ τὸν Πλεισθένη. Μήπως ὅμως τὸ λάθος δὲν ἔγινε ἀπὸ τὸν Τζέτζη, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον προγενέστερο ποῦ διάβασε ἢ/καὶ ἔγραψε πὶ ἀντὶ γιὰ κάππα; — στὴ μικρογράμματη γραφῆ τὸ λάθος δὲν εἶναι σπάνιο.

4

Πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ μας ἐκτίμηση ἐπιχειροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἱστορία τῆς μυθολογικῆς μορφῆς τοῦ Πλεισθένη, ὅπως διαγράφεται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ ὕλικου.

Ἄν καὶ δὲν φαίνεται νὰ συνδεόταν μὲ κανένα συγκεκριμένο μυθολόγημα, ὁ Πλεισθένης ἦταν ριζωμένος στὴν τοπικὴ γενεαλογικὴ παράδοση τῶν Πελοπιδῶν, ὡς γιὸς τοῦ Ἀτρέα καὶ πατέρας τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενέλαου, ἴσως καὶ μιᾶς κόρης, τῆς Ἀναξιβίας. Ὁ γάμος του μὲ τὴν Ἀερόπη ἔδενε τοὺς Πελοπίδες μὲ τοὺς Μινωίδες, στοιχεῖο ποῦ ἴσως νὰ ἔχει γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστορικὴ παράδοση τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης περισσότερη σημασία ἀπὸ ὅση πιστεύουμε². Στὸν Ὅμηρο ὁ Πλεισθένης παραμερίστηκε, χωρὶς νὰ ξέρουμε μὲ βεβαιότητα τὸ γιατί· ἓνα λόγο μᾶς προτείνει, πολὺ πειστικά, ὁ Ι. Κακριδῆς, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι. Ὡστόσο ἡ ἀρχικὴ γενεαλογία δὲν ξεχάστηκε: τὴν ἀναφέρουν τὰ ἡσιόδεια κείμενα (ποῦ δὲν εἶναι σπάνιο νὰ παραμερίζουν ὁμηρικὸς νεωτερισμοὺς γιὰ νὰ κρατήσουν τὴν παράδοση), καὶ ἔτσι τὸ ὄνομα τοῦ Πλεισθένη ἐξακολουθεῖ νὰ κυκλοφορεῖ ὡς πατρωνυμικὸ κυρίως, δημιουργώντας ἀνωμαλία στὸ γενεαλογικὸ δέντρο τῶν Πελοπιδῶν. Τὰ ἐπίθετα Πλεισθενίδης καὶ Ἀτρείδης συνοδεύουν ἰσότιμα, καμιά φορά καὶ πλάι πλάι μέσα στὸ ἴδιο κείμενο τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Μενέλαο ὡς καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς Τραγωδίας, καὶ ὁ κάθε συγγραφέας αἰσθανόταν ἐλεύθερος νὰ ἀκολουθήσει τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη παραλλαγή, ἀνάλογα μὲ τὶς προτιμήσεις καὶ τὶς ἀνάγκες του. Ἡ σύγχυση ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερη, ὅταν τὸ μυθολογικὸ ἄργὸ ὄνομα τοῦ Πλεισθένη χρησιμοποιοῦντο, μὲ μεγάλη πάλι ἐλευθερία, ἀπὸ τὴν τραγικὴ μυθοποιία: ἔχουμε πληροφορίες γιὰ ὀρισμένους νεωτερισμοὺς τοῦ Εὐριπίδη· θὰ ὑπῆρξαν ὅμως καὶ ἄλλοι, στὴν Τραγωδίᾳ καὶ — γιατί ὄχι; — στὴν Κωμωδίᾳ, ποῦ γι' αὐτοὺς δὲν ξέρουμε τίποτε.

1. Βλ. Σχ. Τζέτζη στοὺς Βατρ. 48 καὶ 442, Ὅρνιθ. 831, Νεφ. 355.

2. Γιὰ διάφορες προσπάθειες νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ ἀνωμαλίαι τοῦ μύθου μὲ βάση τὴν τοπικὴ ἱστορία, βλ. P. Bergmann, ὁ.π. 68κ. (μὲ τὴν ὑποσ. 192).

Στήν Ἀλεξανδρινή, ὑποθέτουμε, ἐποχή ἔγιναν οἱ πρῶτες προσπάθειες νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἀσυνέπεια τῆς παράδοσης. Ξεινώνοντας ἴσως ἀπὸ πρόσφατα θεατρικὰ ἐπινοήματα, ἢ καὶ μὲ μόνο ὄδηγὸ τὸν ὀρθολογισμό τους¹, φιλόλογοι καὶ σχολιαστὲς μίλησαν γιὰ τὴ σωματικὴ ἀδυναμία, γιὰ τὸν πρῶμο θάνατο τοῦ Πλεισθένη, καὶ γιὰ τὴ συνακόλουθη ἀνατροφή τῶν παιδιῶν του ἀπὸ τὸν παπποῦ τους. Τὰ ἴδια στοιχεῖα εἶναι φυσικὸ νὰ τὰ συναντοῦμε καὶ στὸν Δίκτη, ποὺ συχνὰ δὲν κάνει καὶ αὐτὸς ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ὀρθολογίζει τὸν τρωικὸ μῦθο. Παράλληλα, στὸν ἴδιο συγγραφέα, γίνεται αἰσθητὴ καὶ μιὰ τάση ὑποβιβασμοῦ τῆς προσωπικότητος τοῦ Πλεισθένη αὐτῆς καθουτῆς. Δὲν ξέρουμε ἂν ἡ δυσφήμιση ξεκίνησε καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν Τραγωδίᾳ ἢ τὴν Κωμωδίᾳ· τὸ ἴδιο πιθανὸ μᾶς φαίνεται νὰ ἀναπτύχτηκε μέσα στὸ ρητορικὸ κλίμα τῆς ἄφηγησης τῶν μῦθων, ποὺ ξέρουμε πῶς ἀκμάζει στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Συγκεκριμένα, πιστεύουμε ὅτι τὸ θέμα τῆς συνάντησης τοῦ Πάρη μὲ τὴν Ἑλένη στὴ Σπάρτη μπορεῖ θαυμασῶς νὰ ἔδωσε λαβὴ γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἢ ἄλλη δυσφήμιση τοῦ Πλεισθένη: ἦταν φυσικὸ τὰ πατρογονικὰ ἢ προσωπικὰ ψεγάδια τοῦ συζύγου νὰ παίζουσαν σημαντικὸ ρόλο στὴν εὔρεση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ἀπαγωγέα καὶ τῆς ὄχι ἀπρόθυμης Ἑλένης — βρήκαμε τέτοια ἔχγη στὸν Ὀβίδιο, στὸν Κόλλουθο, βέβαια καὶ σὲ ὅσους ἀκολουθοῦν τὸν Δίκτη.

5

Ξαναγυρίζουμε τέλος στὴν καινούργια μαρτυρία τοῦ Τζέτζη. Ὁ ἐκδότης της πιστεῦει ὅτι ὁ βυζαντινὸς λόγιος εἶχε πραγματικὰ ὑπόψη του, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, κάποιον ἠσιόδειο ἢ ψευδοἠσιόδειο κείμενο, ὅπου γινόταν λόγος γιὰ ἕναν Πλεισθένη, γιὸ τοῦ Ἀτρέα καὶ τῆς Ἀερόπης, ἐρμαφρόδιτο καὶ κουτσό, ποὺ κάποτε ντύθηκε γυναικεῖα, ἴσως γιὰ νὰ πάρει μέρος σὲ μιὰ τελετουργία μύησης ἢ εὐετηρίας². Τίποτα δὲν ἀποκλείεται στὸν κόσμον τῆς φιλολογίας! Ὅμως ὕστερα ἀπὸ τὴ θεώρησή μας ἡ πιθανότητα νὰ ἀληθεύουν ὄλα αὐτὰ εἶναι, πιστεύουμε, ἐλάχιστη. Εἶναι πρῶτα ἡ σύσταση καὶ ὁ τρόπος τῆς σύνθεσης τῶν μαρτυριῶν τοῦ Τζέτζη ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ ὑποβάλλουν τὴν ἀναγωγὴ τῶν συγκεκριμένων πληροφοριῶν ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν στὸν Ἡσιόδο. Εἶναι ἀκόμα ἡ σκέψη ὅτι ἕνας τέτοιος πρῶμος μῦθος δὲν γίνεται, ἂν ὑπῆρχε, νὰ μὴν ἔχει ἀφήσει ἔντονα τὰ ἔχγη του στὴν παράδοση, ποὺ σὲ μιὰν ὀρισμένη φάση της ἀναζητᾶ, ὅπως εἶδαμε, αἰτιάσεις γιὰ τὸν Πλεισθένη καὶ τὴ γενιά του — καὶ τέτοια

1. Πβ. A. Lesky, ὁ.π. στ. 202: Der Umstand, dass als Gatte der Aerope und Vater der Atriden einmal Atreus und dann wieder Pleisthenes erscheint, hat konstruktiven Rationalismus zu einem künstlichen Ausgleichversuch veranlasst. Pleisthenes stirbt unbeschadet seines kraftstrotzenden Namens in jungen Jahren und hinterlässt seine Kinder... Πβ. καὶ I. Κακριδῆς, ὁ.π. 44.

2. Παπαθεωμόπουλος, ὁ.π. 11,2 καὶ 15,2.

ἔχνη δὲν βρέθηκαν. Εἶναι τέλος ἡ διαζευκτικὴ διατύπωση τοῦ σχολίου, ποὺ σχεδὸν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ χωρίσουμε τὴ χωλότητα ἀπὸ τὸν ἐρμαφροδιτισμὸ. Ἡ χωλότητα, ποὺ διασταυρώνεται μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Λουκιανοῦ, πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὶς πληροφορίες ὅτι ὁ Πλεισθένης ἦταν τὸ σῶμα ἀσθενὴς καὶ πέθανε νέος· ἕνας τραγικὸς¹ ἢ κωμικὸς ποιητὴς (ἂν ὄχι καὶ κάποιος φιλόλογος ἢ μυθογράφος) θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἐπινοήσει κάτι τέτοιο γιὰ νὰ αἰτιολογήσει τὴν ἀπραξία τοῦ ἥρωα. Δύσκολα θὰ μπορούσε καὶ ὁ ἐρμαφροδιτισμὸς, ἂν εἶναι γνήσιος, νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἴδιο κλίμα. Ἄν ὅμως κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ βαρὴ λέξη δὲν κρύβεται, ὅπως μᾶς φάνηκε δυνατό, παρὰ μόνον ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Πλεισθένης ντύθηκε μιὰ φορὰ γυναικεῖα, τότε εὐκόλα θὰ μπορούσαμε καὶ αὐτὸ τὸ τόσο θεατρικὸ εὔρημα νὰ τὸ ἐντάξουμε σὲ ἕναν τραγικὸ ἢ κωμικὸ μῦθο. Ἐνα εἶναι βέβαιον: ὅτι μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτά, τέτοια ποὺ εἶναι² καὶ ἔτσι ποὺ μᾶς παραδίνονται, εἶναι μεθοδολογικὰ τουλάχιστο ριψοκίνδυνον νὰ ἀνατρέχουμε στὸ πεδίο τῆς πρώιμης μυθογένεσης ἀναζητώντας πρότυπα ἀνδρογύνων καὶ σημαδεμένους σαμάνες.

1. Ὁ νοὺς μας πηγαίνει βέβαια στὸν Εὐριπίδη, ποὺ ξέρομε πὼς εἶχε μεγάλη ἀδυναμία στοὺς κουτσούς ἥρωες! (*Ἀριστοφ. Εἶρ. 147κ.· πβ. Ἄχαρν. 427κκ.) — ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπλὴ ὑπόθεση.

2. Διαμετρικὰ ἀντίθετη ἡ ἐκτίμηση τοῦ Παπαθωμόπουλου (δ.π. 12): ces traits sont assez archaïques pour que leur origine hésiodique soit garantie.

R É S U M É

Une scholie de Tzetzés (Il. 1, 122), publiée récemment par M. Papatomopoulos, attribue à Plisthène, certaines caractéristiques, telles l'hermaphroditisme et la claudication, inconnues par ailleurs. L'éditeur considère ces traits comme «assez archaïques pour que leur origine hésiodique soit garantie».

A cette occasion, on examine ici tous les témoignages relatifs à Plisthène, depuis Homère jusqu' à l' époque byzantine, en essayant de reconstituer, dans ses grandes lignes, l'histoire de cette figure mythologique. Il paraît étrange que, mis à part le témoignage de Tzetzés, on ne trouve nulle part une trace de l'ambiguïté de ce personnage: tout porte à croire qu'il en aurait été autrement, si les particularités en étaient attestées déjà chez Hésiode.

On procède ensuite à une analyse serrée des scholies représentant le fragment hésiodique 194 M.—W., en vue de nous faire une idée sur la méthode de travail adoptée par Tzetzés dans la mise en oeuvre du matériel mythographique et, par suite, sur le crédit à accorder à son témoignage. On constate que Tzetzés s'inspire constamment d'une scholie homérique (AD à Il. 1,7), s'employant à l'enrichir en y ajoutant des détails puisés de toutes parts. Il semble bien que les particularités de la scholie doivent faire l'objet d'un examen séparé: (i) la claudication, attestée aussi par Lucien, doit être mise en rapport avec une série de témoignages qui attribuent à Plisthène une constitution faible et parlent de sa mort prématurée; (ii) l'hermaphroditisme peut dériver d'une information, d'après laquelle Plisthène aurait endossé un jour des vêtements féminins — à cet égard, on ne peut exclure une confusion entre Plisthène et Clisthène, le personnage efféminé des *Thesmophories* d'Aristophane (571 sqq.).

D'une manière générale, Tzetzés semble avoir ajouté à la scholie primitive — qui, elle, concerne Hésiode — des détails qui, au mieux, remontent à une époque pendant laquelle des poètes tragiques et comiques remaniaient à leur gré la tradition mythologique.